

ІІІ. НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧЕВІ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

Л.Филипович * (м.Київ)

ГЕОГРАФІЯ РЕЛІГІЙ

Запропонований до курсу “Академічне релігієзнавство” матеріал є скороченим варіантом спецкурсу, який читався в Національному університеті “Києво-Могилянська Академія” у 1996-1997 роках (тематичний план цього курсу подається наприкінці статті). На відміну від авторів навчального посібника “Географія релігій” Л.Филипович розглядає географію релігій з релігієзнавчої точки зору, яку можна вважати і альтернативною, і доповнюючою географічним підходам.

Географія релігій - одна з релігієзнавчих наук, що покликана вивчати просторову схему процесу виникнення і розповсюдження різних релігій, дати сучасну релігійну карту світу і статистичні данні поширення різних віросповідань, спрогнозувати перспективи змін конфесій у територіальній конфігурації їх діяльності. В рамках цієї науки досліджується роль природного фактору в появі і поширенні релігій певної конфесійної визначеності у різних країнах та континентах, розкривається автохтонність певних релігійних утворень тих чи інших географічних регіонів, з'ясовується в історичній ретроспективі поява там інших релігій і відповідно доля місцевих течій, поширення світових релігій, розглядаються умови виникнення і шляхи можливого подолання міжконфесійного і міжрелігійного протиборства, виявляється взаємозв'язок етнічного і конфесійного в релігійній мобільності, проводиться картографування релігій. Відтак географія релігії - це теорія релігієгенезу, яка з'ясовує те, як і де виникають ті чи інші релігії, як природні фактори впливають на це, який існує зв'язок між географічними умовами та природою, сутністю і формами релігій, які історичні зміни

* **Филипович Людмила** – кандидат філософських наук, ст.наук.співробітник, докторант Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди.

відбуваються в релігійній карті світу, яка сучасна карта поширення різних релігій і який характер відносин між ними, які перспективи змін територіальних конфігурацій поширення релігій в світі.

Питання взаємодії природи і суспільства, природних факторів і такого суспільного феномену, як релігія, завжди цікавили дослідників, які по-різному підходили до розв'язання цих складних проблем. Відома концепція географічного детермінізму виводить появу релігій, як і будь-якого соціального явища, з особливостей географічного середовища, ставлячи релігію в залежність від психіки людини, звичаїв, політичного та економічного устрою, що детерміновані саме природними умовами. Найяскравіший представник географічного детермінізму Е.Реклю вважав, що всі основні факти історії пояснюються географічними умовами тієї місцевості, де вони відбувалися.

На зміну географічному детермінізму прийшли ідеї детермінізму соціального, утверджуючи географічний нігілізм. Уникаючи двох крайнощів, треба визнати, що географічне середовище, будучи умовою існування людського суспільства, впливає на його розвиток. Багатоманіття географічних умов творить природну основу людської діяльності, в тому числі й духовної, результатом якої є також і релігія. Прямо вивести залежність якоїсь релігійної системи від клімату певного регіону земної кулі було б явним вульгаризмом, але якщо вибудувати довгу череду зв'язків між релігією та географічними умовами її виникнення та поширення (острівним чи континентальним розташуванням країни, гірським чи рівнинним її характером, особливостями клімату (суровий чи м'який), родючістю ґрунту, наявністю річок, морів, особливостями рослинного та тваринного світу, що впливає на направленість праці людей, а це в свою чергу визначає темпи історичного розвитку народів, розподіл праці і можливості існування спеціальної соціальної верстви, яка здатна продукувати, зберігати і вдосконалювати духовні цінності), то стає очевидним, як географічне середовище впливає на появу релігій, їх розвиток. Географічний фактор особливо велику роль грав на ранніх стадіях розвитку суспільства. З часом ця тенденція втрачається, чим, власне, можна пояснити існування в однакових природних умовах дуже різних країн, і навпаки - в різних природних умовах знаходяться однакові за суспільним устроєм країни. Як показує історичний досвід, більшість національних і світових релігій виникло у відносно стабільних (з точки зору взаємодії природи і соціуму) суспільствах.

Географія і релігії пов'язані між собою через етнос, взаємодію

етнічного й конфесійного, виявлення яких - надто складний процес. Не просто відповісти на питання: чому серед одного народу поширена ця релігія, а серед другого - зовсім інша, чому народи Західної Європи прийняли католицизм, а Східної - православ'я, чому протестантизм масово поширився серед німців, а не серед французів, як впливає та чи інша етнічність на релігію, як, наприклад, китайці чи японці означили облік буддизму, і навпаки, як, скажімо, християнство трансформує африканську етнічність.

Кожний етнос виступає носієм певних цінностей, своєрідних культурних та психологічних ознак, мови, духовності, фізично-расових особливостей тощо. Формування цих характеристик у всій їх сукупності, серед яких помітне місце займають релігійні погляди, як в історії народу, так і в індивідуальному житті кожного з його представників проходить в певному середовищі, адаптивно адекватному тому чи іншому етносу.

Приймаючи концепцію Л.М.Гумільова про зв'язок і закономірність розвитку етносів та біосфери, в результаті чого формується механізм гармонічних взаємин людини з природою, етносу з навколишнім середовищем, можна прослідкувати зв'язок між розвитком релігій та географічним й етнічним середовищем та виявити збіг закономірностей в схемі появи і розвитку релігій та схемі появи і розвитку етносів. Ідея пасіонарності етносів рефлексує на пасіонарність релігій, оскільки ці періоди в історії людства дивно збігаються, тобто релігія якраз і ставала тим виходом, в який направлялась пасіонарність певного етносу.

Виходячи з ідеї еволюції людства, його культури як розвитку від нижчого до вищого, тотожності або подібності історичних шляхів різних народів та їхньої культурної єдності, наявності спадкоємності в процесі етногенезу, можна стверджувати, що і в релігієгенезі відбувається рух від нижчого до вищого. Різні релігії у своєму розвитку мають багато спільного, що наводить на думку про зв'язок різних релігійних традицій між собою, особливо в рамках якоїсь країни, якогось народу. В основі цього лежать особливості архетипів мислення і поведінки людей, що виявляють генетичні передумови і природні детермінанти в релігіях, в інших формах світобачення. Безперечним вплив релігії на характер народу і навпаки - псіхе народу визначає національні форми релігії.

Географія релігії подає загальну чисельність і розміщення послідовників найпоширеніших релігій в сучасному світі. Щодо першого, то статистичний облік віруючих - одна з найскладніших проблем як для дослідників, так і для самих церков. Є церкви, які з точністю до одиниці

можуть назвати кількість своїх вірних. Це, як правило, протестантські церкви, в яких існує членство. Більшість церков лише приблизно визначають своїх прибічників за кількістю хрещень, сповідань, присутніх на богослужіннях тощо. Деякі церкви включають до своєї конфесії всіх вірних, в тому числі й дітей, інші - лише так званих повних членів, певного віку. Як правило, церковна статистика тенденційна і прагне завищити реальні показники. Статистичний облік конфесійної структури суспільства існує в небагатьох країнах, оскільки вважається, що рахуючи вірних, держава порушує принцип свободи совісті. Навіть в найтоталітарніших країнах відмінений пункт про віросповідну належність їх мешканців. Будь-які статистичні данні страждають на неточність, хоч би тому, що в поліконфесійному середовищі важко віднести вірних до якоїсь певної конфесії. Як бути, скажімо, з "просто християнами", які фіксуються і як християни, і як православні, і як прихильники УАПЦ. В цьому випадку їх рахують тричі. Хрестоматійним є випадок з Японією, де віруючих (за переписом) виявляється майже вдвічі більше, ніж мешканців країни, бо ж оскільки вони одночасно відносять себе як до синтоїзму як національної традиції, так і до якоїсь конкретної конфесії християнського чи буддистського толку.

Однак за тими статистичними даними про послідовників різних релігій, що у нас є і які постійно оновлюються, християн в світі - 1,870 млн., мусульман - 1,000, індуїстів - 700, буддистів - 330, сикхів - 20, іудаїстів - 20, інших - 230, прихильників плем'яних культів - 100, а нових релігій - 120 млн. На думку Д.Барретта, основного статиста в релігійній сфері, до цього треба додати 240 млн. атеїстів, 900 млн. членів різних нерелігійних груп. Не всі дані можна прийняти безумовно, оскільки в цих підрахунках є певні похибки. Так, до іудеїв зараховуються всі євреї, хоч це не відповідає дійсності. Дані щодо буддистів, на нашу думку, дещо занижені, оскільки буддисти живуть у важко доступних районах, де й порахувати їх не можна. Карта поширення різних релігій в світі говорить про те, що серед 5580-мільйонного населення планети 4390 млн. віруючих.

За довгу історію існування людства світ неодноразово релігійно змінювався. В результаті його геоконфесійного розподілу на сьогодні найбільшу кількість серед віруючих становлять **християни**. За даними "Міжнародного бюлетеня місіонерських досліджень", у 1980 році вони склали 32,8% від населення Землі, в 1993 - 33,5%, а на 2006 рік прогнозується, що чисельність християн зросте ще на 500 млн. осіб, що складатиме 35% світового населення. Тобто за 13 років (1980-1993 рр.)

кількість християн збільшилася на 440 млн. осіб або приріст склав 31% при загальному збільшенні населення планети за той же час на 28%. Іншими словами, темпи збільшення чисельності християн перевищують темпи зростання населення Землі. Дослідники підрахували, що між 1980 і 1993 рр. число прихожан в середньому збільшувалося на 92 тис. в день. Зрозуміло, що наведені середні цифри різняться від континенту до континенту. На сьогодні в Європі проживає 450 млн., в Латинській Америці - 470, в Північній Америці - 220, в Африці - 310, Південній Азії - 160, Східній Азії - 120, Океанії - 20. На долю країн колишнього СРСР припадає, за міжнародними експертними оцінками, лише 120 млн. віруючих. Тому перспектива у християнських церков тут є різною.

Як бачимо, переважна більшість християн проживає в Європі та Америці, де кількість громад і парафій дещо стабілізувалася та їх приріст складає відповідно 2 і 16 відсотків (за 1980-1993 рр.). Найбільший приріст за ці ж роки дала Східна Азія за рахунок Китаю, де він складає 500%. Зростала, але вже не такими темпами, кількість християн в Латинській Америці та Африці (відповідно 27 і 72 відсотка). Відтак до 2006 року, за оцінками експертів, темпи зростання християн у світі збережуться в означених межах, а в Європі - території традиційного поширення християнства - очікується навіть зменшення його до 2%.

Це пов'язано переважно із демографічними проблемами різних частин світу. В економічно розвинутій Європі та Північній Америці, де ледь забезпечується фізіологічне, економічне, соціальне, історичне та ін. відтворення поколінь, релігія знаходиться у стані певної кризи, оскільки успіх релігії не в останню чергу залежить від кількості її прихильників. Ті ж країни, які зазнали демографічного вибуху, чекають складні соціальні катаклізми, і вони шукають свій шлях для їх розв'язання, сподіваючись на допомогу в цьому церкви, яка підтримує обмеження народжуваності в сім'ї.

Християнство за своїми конфесійними визначеностями багатомірне. В 1980 році в світі існувало всього 1.720.000 церков (релігійних організацій), які належали до 20.800 різних течій. Серед християн в 1980 році існувало 17.500 християнських організацій, в 1993 - 22.000 і 5.200 так званих біляцерковних організацій. Серед трьох основних гілок християнства також відбувся певний географічний розподіл. Так, католики переважають в Західній Європі, Америці, протестанти - в Центральній Європі та Америці, а православні у Східній Європі. Своїм зростанням християнство в основному зобов'язане п'ятидесятникам і харизматичним рухам, які в 1980 році становили 11%

від усього християнського населення, а в 1993 – їх стало вже 23%, їхня кількість продовжує зростати. Основні тенденції у змінах чисельності й характері розміщення послідовників найпоширеніших релігій засвідчує те, що Європа в ближній часовій перспективі збереже свій християнський облік, хоч і поступиться іншим частинам світу за чисельністю прихильників християн.

На другому місці за чисельністю знаходяться **мусульмани**, які в загальній кількості населення планети складають 19,4%. Мусульмани домінують в Африці й Азії. На сьогодні майже кожний п'ятий в світі – мусульманин. Темпи зростання мусульман за 1980-1993 рр. склали 39% і до 2006 року передбачаються зміни їх ще на 33%. Це пов'язане із економічним та демографічним бумом, який переживає ісламський світ. Але й він потребує кореляції, до чого активно залучається духівництво. Так, в Індонезії, де вже проживає 175 млн. осіб, прийнята державна програма з обмеження народжуваності, яку підтримали релігійні лідери країни, серед яких 90% становлять мусульмани. Так, в Алжирі заплановано було досягти приросту населення в межах 1,6% на рік, до якого країна поступово наближається: в 1977 році на одну матір приходилося 7,4 дитини, в 1990 - 5,33, в 2000 - очікується 3,2. Серед мусульман найбільша частина - сунніти, яких 90% серед усіх мусульман, а решта - це шіїти та різні ісламські секти.

Компактно на релігійній карті світу розміщені послідовники **індуїзму**, які займають переважно територію Індостану. Будучи за своєю кількістю на третьому місці в світі, індуїсти на найближчу перспективу втрачають свою потенцію щодо кількісного зростання, передбачається, що приріст становитиме до 2006 року лише 7%, тобто індуїзм буде поширюватися лише в етнічному середовищі і не вийде за межі національних кордонів Індії. Хоча самі індуси не настільки песимістичні, очікуючи приріст з 760 млн. в 1992 році до мільярда у 2000 році. На цій же території існують інші індійські релігії - **джайнізм** та **сікхізм**. Останній, за прогнозами, буде зростати хорошими темпами - 50% за десятиліття.

Незважаючи на глибоку кризу, в якій перебуває нині **буддизм**, він має сьогодні більше 300 млн. послідовників. І хоча передбачається його кількісне зменшення до 2006 року на 6%, в країнах свого традиційного поширення буддизм все ж має сильні позиції. Це країни Південно-Східної Азії й Тибет. 60% буддистів належить до махаяністичної традиції, а 40% - до тхеравадичної та інших шкіл в буддизмі.

На карті світу величезні території належать так званим **первісним**

релігіям і культурам (плем'яним релігіям), але щільність населення там дуже низька, тому є сенс говорити лише про 100 млн. їх послідовників, які до 2006 року зменшаться на 30%.

Відносно невеликими за своєю чисельністю є послідовники **сінтоїзму** та **іудаїзму**, відповідно 50 і 20 млн. осіб, які проживають у місцях концентрації японців та євреїв.

Дуже обмеженим географічним простором володіють **зороастрійці**, які є нащадками колись поширеної, а пізніше майже знищеної етнічної релігії давніх іранців - парсів.

Важко визначити географічні межі **нових релігій**, оскільки вони виникають або в рамках уже традиційно існуючих як їх модернізований варіант, або на стику декількох релігійних традицій, а тому є трансконтинентальним явищем. Але останнє набирає обертів, і якщо за 1980-1993 рр. їх приріст склав 33%, то на наступні 13 років передбачається зміна в сторону їх збільшення аж на 67%.

Існує багато інших релігій, послідовників яких нараховується десь біля 230 млн., але їх кількість постійно зменшується і цей показник весь час є мінусовим.

Релігійна карта світу - це результат тривалого релігієпроцесу. Як же він розгортався на окремих континентах і яку конфесійну конфігурацію визначив для різних частин світу?

Про це можна дізнатися із такої літератури:

- Академічне релігієзнавство. – К., 1999.
- Будущее религии. - Ч.1. - М.,1991.
- Васильев Л.С. История религий Востока. - М., 1988.
- Гумилев Л.М. География этноса в исторический период.– Л., 1990.
- Древние цивилизации (под. ред. Бонград-Левина). - М., 1989.
- Ерасов Б.С. Культура, религия и цивилизация на Востоке. - М., 1990.
- Зарубежная Европа. - М., 1981.
- Зарубежная Азия. - М., 1979.
- Иллюстрированная история религий. В 2-х тт. - М., 1992.
- Історія релігій в Україні. – К., 1999.
- История религий мира. Энциклопедия в 2-х тт. - М., 1996.
- Криндач А. География религий как научное направление // Вестник Московского Ун-та. География. – 1992.- № 3.- С.63-69.
- Крывелев И.А. История религий. Очерк в двух томах.- М., 1988.
- Мень А. История религии в 7-и томах. - М., 1991-1992.
- Миркина З., Померанц Г. Великие религии мира. - М., 1995.
- Мишель Малерб. Религии человечества. – М.-СПб., 1997.

- Новітні релігійні течії і рухи в Україні. - К., 1997.
- Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любінцева О.О. Географія релігій. – К., 1998.
- Пучков П.И. Современная география религий.- М., 1975.
- Релігієзнавчий словник. - К., 1996.
- Религии мира. Справочное издание "Белфакса". - М., 1996.
- Религии мира: история и современность. - М., 1982-1993.
- Соціально-економічна географія України. – Львів, 1994.
- Токарев С.А. Религия в истории народов мира.- М., 1976.
- Уолтер Мартин. Царство культов. - СПб.,1992.
- Шпажников Г.А. Религии стран Африки. - М., 1967.
- Ellwood R. Many peoples, many faiths. – 1992.
- The Encyclopedia of Religion. – 1987.
- Historical Atlas of the Religions of the World. - N.Y., 1994.
- Hopfe L. Religions of the World. - N.Y., 1987.
- Man and his Gods encyclopedia of the World's Religions.– 1971.
- Religions of Asia. - N.Y., 1993.
- Religious World (Primary Readings in Comparative Perspective). - Chicago, 1991.
- Smith-Huston. The World's Religions. – 1991.
- Texe Mars. New Age Cults and Religions. – 1990.

Робочий тематичний план курсу “Географія релігій”

Тема 1. Загальна чисельність і розміщення послідовників різних релігій.

Тема 2. Релігійний світ Європи

Групове заняття. Формування європейської релігійної конфігурації.

Тема 3. Географія релігій Азії.

Тема 4. Конфесійна карта Африки, Австралії та Океанії.

Групове заняття. Сучасні тенденції поширення релігій в світі.

Тема 5. Релігії на Американському континенті.

Тема 6. Поширення релігій і відносини між ними в Україні.

Групове заняття. Майбутність релігій в світі.